

/ Із спогадів про Леся Курбаса /

У важких умовах австрійсько-російської війни, в осени 1915 року за-родився у Тернополі український стаціонарний театр, відомий в істо-рії як "ТЕРНОПІЛЬСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ ВЕЧОРИ".

З одного боку фронту стояли австрійські шибениці, а з другого - царсь-кий режим, що вороже ставився до української прогресивної культури. В таких умовах прийшлося розпочати працю театрові в Тернополі.

Основоположником Тернопільських театральних вечорів був Олександр Степанович КУРБАС. Він зібрав професійних акторів львівського театру товариства "Українська бесіда", який в серпні 1914 року захопила війна у містечку Борщеві на Тернопільщині.

З Олександром Курбасом я познайомився в липні 1914 року в Старій Скалаті, як екскурсант по Поділлі. Тут, в Старій Скалаті О. Курбас, Г. Бра, С. Семдор з дружиною і Ф. Лопатинський готували до вистави п'єси Костенка - "БАТРАКИ", яка з причини наростаючої воєнної неохоти не побачила сцени.

Поміж названими акторами вирізнялася постать О. Курбаса. Курбас лю-дина з вищою освітою, з широким мислевим горизонтом. Студіюючи у В Відні, цікавився новаторськими постановками австрійського режисера М. Рейнгардта, що пояснював сцену не як місце акції, але як умовний простір, який формує специфічну артистичну правду і з умінням зас-тосовує на сцені технічні засоби новітнього театру. Знані були йому і режисерські роботи творця реалістичної системи гри на сцені К. Станіславського над п'єсами А. Чехова та М. Горького. Дві п'єси Чехова "Ведмідь" і "Освідчення" поставив Курбас пізніше на сцені "Тернопільських театральних вечорів".

Курбас був поклонником усього того, що прогресивне і не чуже йому було політичне кредо І. Франка, Павлика та Драгоманова. Він посідав музичну освіту, грав на роялі і на гітарі, і навіть пробував свої сили у композиції.

Повернувши з Відня, Курбас поступив до "Театру української бесіди" у Львові. В тім театрі він дав себе пізнати, як обдарований талантом актор в п'єсах народного та європейського репертуару.

Одягнений в модний тоді у артистів піджак, з артистично пов'язан-ним галстуком, фантазійною зачіскою, в пантелі з широкими крисами і з мрійливим гримасом на лиці, мав вигляд статечного актора, що займав видатне місце в "Театрі української бесіди" у Львові під дирекцією Йосипа Стадника.

Таким він з'явився на горизонті Тернополя на початку вересня 1915 року, де від серпня 1914 року закріпилися російські війська, а від-даль від фронту вносила 15 кілометрів.

В умовах, в яких культурне життя замерло, Курбас замішав з роди-нов в Тернополі на вулиці Качали /тепер Міцкевича/.

При допомозі студента львівського університету Володимира Наливай-ка, Курбас організував театр, якому було надано назву "Тернопіль-

-ські Театральні вечори". Довкола Курбаса згуртувалися професійні актори Марія Чернявська-Костева, Теодозія Бенцалева, Філомена Лопатинська, Ганна Брчакова, Микола Бенцаль і Фавст Лопатинський.

Фундаторами "Тернопільських Театральних Вечорів" були також молоді Теодор Демчук, Севастьян Зубрицький, Володимир Калин, Януарій Бортник, Марія Калинівна, Ольга Ковальська, Ольга Волинець, Стефанія Брояківська, Ганна Брояківська, Теодозій Ковальський, Леонід Міхенко, Володимир Бурбела, Віктор Ступинський, Адам Герасимович, Льоня Будзинська.

Стже театральний колектив складався із 7 професійних акторів і 15 любителів театального мистецтва, які здебільшого виступали у виставах організованих в гімназії а то і в помешканнях гімназистів Герасимовича і Солтиса.

Нами оволодів священний запал служити рідному театальному мистецтву під проводом знаного вже тоді митця О.Курбаса, що був безмежно відданим служителем культу Української Мельномени.

На відкриття театру намічено булорепрезентаційну п'єсу Котляревського "НАТАЛКА ПОЛТАВКА", проби якої із-за браку зал, що були зайняті на потреби війська, відбувалися в помешканнях Курбаса та Н. Наливайка. Репетиції велись в примітивних умовах. Виходи і входи на сцену марковано кріслами, умовною меблею, тощо.

Водночас відбувалися проби сімфонічного оркестру складеного зі студентів під орудою Баумволя.

Прем'єрою п'єси "НАТАЛКА ПОЛТАВКА" ми розпочали вистави в залі кінотеатру "СВІТЯЗЬ" 18 жовтня 1915 року /ст.ст./ Курбас грав роль Виборного, що з призирством ставився до таких як Возний - письменник та мало "друкованих". Створена ним постаць Виборного була статечна, соковита, наче перенесена із широких шляхів Полтавщини на сцену "Тернопільських Театральних Вечорів".

Хорошим партнером Виборного-Курбаса був молодий актор С.Зубрицький в ролі Возного, а текст говорений українською вимовою був для воєннослужбовців російської армії новиною. Наталку грала М.Ч. Чернявська-Костева, артистка обдарована талантом та приємним голосом, якої правдива покора і послухність матері витиснули не одну сльозу на очах у глядачів. Т.Бенцалева в ролі Терпелихи так і пригадувала мистецьку гру незабутньої А. Осиповичевої. Роль Миколи грав молодий артист Теодозій Ковальський.

Постановка п'єси витримана у реалістичному плані, була для воєнно-службовців російської армії духовою стравою, якої так прагнули. П'єса при випроданих квитках та приставлених кріслах, мала повний успіх а ясні оплески переходили в овації. Це був перший режисерський успіх Курбаса, який з виконавцями дякував за овації.

П'єсу цю було повторено, а в ролі Наталки виступила артистка-співачка Філомена Лопатинська, що своєю грою та чудовим голосом чарувала публіку. Приємно було слухати колоратурне сопрано славної оперної співачки.

У колективі "Тернопільських Театральних Вечорів" Курбас був наче тим сонцем, довкола якого кружили ми актори- супутники. Талановитий, інтелігентний актор, обдарований від природи приємним баритоном, він був для нас режисером і водночас драматичною школою, педагогом, балетмейстером, диригентом а zarazом житливим і добрим товаришем.

Курбас був серйозним, працьовитим режисером і вимагав цього і від нас акторів. Особливо піклувався він про "молодий акторський нарибок", працював багато з поодинокими товаришами над ролями та їх загальною культурою, як митців сцени. Своєю невтомною працею він поривав увесь наш театральний колектив і це було запорукою успішних постановок п'єси. Перед кожною виставою сам дивився за всім. Перевіряв декорації, костюми, грими та захощував молодих поклонників театального мистецтва.

— Театр, це храм мистецтва — говорив Курбас, — ви є жерцями цього храму і не слід входити вам до нього в заболочених чоботях.

П'єса, написана автором, є мертва, вона оживає і набирає рум'янців допіру на сцені з хоршим виконанні ролей акторами.

А далі жартував: Чим, властиво, є п'єса? Це за словами Івана Бериньченка /того із комедії "Суєта"/ поросся. А що таке поросся? Звичайна свиня, а начинить її начинкою, то виходить смачна штука. Цим "пороссям" у Курбаса був текст п'єси, а начинкою режисерська робота і мистецька гра акторів, в результаті чого виходила на сцені смачна штука. Отак жартував і так повчав нас наш режисер, який на сцені "Тернопільських Театральних Вечорів" поставив не одну "смачну штуку".

А яка була режисерська робота Курбаса з акторами? П'єса і розписані ролі були підставою цієї роботи. На першій пробі режисер залізнавав нас акторів з автором п'єси, з епохою, на фоні якої велась акція, з суєтними умовами, з персонажами п'єси, креслив їх характеристику, звертав увагу на грим, одяг, тощо. Потім режисер розподіляв ролі з зазначеними на них прізвищами акторів.

На так званій читаній пробі, актори читали свої ролі а режисер слідкував чи читаний текст є згідний з текстом примірника п'єси. При тій нагоді режисерський олівець креслив все те, що було зайве для постановки п'єси.

Режисерський примірник п'єси Курбаса був позначений умовними знаками які означали мізансцени, підкреслювали фрази, які доконче треба було довести до відома глядача, зазначені були емоційні інтонації, бо Курбас поправляв дикцію акторів і дбав, щоби кожне слово на сцені було для глядача зрозуміле.

Він радив акторам вчитись ролів голосно а міміку і жести виправляти перед дзеркалом. На пробах Курбас креслив мізансцени крейдом і ^{вмішув} ~~це до~~ ~~домагало нам повертатися правильно на сцені.~~

Другий примірник п'єси мав інспіцієнт сцени Т. Демчук, автор цих рядків. До інспіцієнта сцени належав нагляд над зміною обстановки на сцені і декорацій. Інспіцієнт сцени слідував за своєчасними виходами акторів на сцену і sprawdzував чи актори мають потрібні їм реквізити на сцену за списком, який діставав від режисера.

Робота режисера була для нас цікава. Ми вчилися від нього як треба повертатись на сцені, як падати долів а також і жестів потрібних акторові у п'єсах побутового, а інших у п'єсах європейського репертуару.

— "На сцені забудьте, що ви є Калин чи Бортник. Ви маєте перетілитись себто створити постать, що відповідала би життєвій правді. Тому слід Вам ловити життя на "гарячому вчинку" і відтворювати його в ролях, а які грете. До того треба мати очі й уха отверті. Біля Вас проходять чудові типи, тільки б їх на сцену" — говорив Курбас.

— То маємо їх наслідувати? Та цей натуралізм. Хіба це мистецтво?

— Ні, Ви не маєте наслідувати і живцем переказувати це все на сцену.

Ми ж не маємо. Але пильна обсервація людей перепущена крізь акторський фільтр, допоможе Вам до створення постатей, які Вам доведеться грати. А фізіономії людей теж безцінний матеріал, який можна примітити до гриміровки."

Ми охоче приймали режисерські поради Курбаса, які допомагали нам у нашій творчій роботі над ролями.

Ми гримірувалися самі, а вчилися цієї штуки від Миколи Бенцака, а ще декотрі актори вивчали діалоги у себе на кватирах.

А вистави? На оклик режисера: "Гора"! — завіса підіймалася. Сцена на момент була пуста, акція не розпочиналася, що мобілізувало публіку і загострювало її цікавість, увага публіки спрямала акції на сцені.

Квітчине "Сватання на Гончарівці" принесло новий успіх. В ролі содата Скорика виступив Курбас, що своєю грою, виправдуючи слова

пісеньки:

"Лишь умей за дело взяться
Можно всюду поживляться."

допоміг парі закоханих Олексієві та Ульяні, при чому на радість усім Стецько - Бенцаль отримав оригінального гарбуза.

Курбас і Бенцаль в своїх ролях завоювали симпатію у глядачів, якими були переважно люди в сірих шинелях. Була це добра культурна розвага для змучених воєнними трудами солдатів.

Тоді Олексієві, якого грав В. Наливайко трапилось пригода: Олексій-Наливайко, через неухважність, вийшов на сцену в пенсне. Та зміть подався за куліси, зняв пенсне і вдруге вийшов повагом на сцену. Пізніше акторинародивали Олексія-Наливайка в пенсне, а найкраще робив це В. К. Калин.)

Велике значення прикладав Курбас до масових сцен, в яких кожний з акторів мав визначене йому режисером завдання. Тому і гурт таки жив на сцені, говорив призначені йому режисером фрази, реготався, де було треба і робив все, що мало зв'язок з акцією на сцені.

А і сам Курбас "робив гурт", вигукуючи за кулісами разом з акторами знане тоді "румбарбарум"... "румбарбарум".

Гуртова сцена в п'єсі "Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці" зі співом "На городі наливионька", яким сопілкою керував парубок Дмитро-Монатицький була повторена на сильні вимоги публіки.

В п'єсі цій вперше виступив балет. Була це коломийка на 4 пари укладу Курбаса зі звіздох, якої виконання Курбас доручив Калину. В балеті окрім Калина та інших брав участь і автор цих рядків. Коломийка на посильні вимоги публіки була повторена, ~~а ми непривичні до такого темпу й наддатків після балету були "мокри мов мшні".~~

В п'єсі цій Курбас грав роль Хоми. А ось як він інтерпретував цю роль.

--Хома-говорив Курбас- о наліков, горбатим. Кожний горбатий ненавидить свого горба і бажає горбів іншим. Буває з горбатого насміхається, як оті дівчата співаючи до того пісеньку:

"А як же я пригорну
Твоє гору --не спину
До серденька широго
Хорошуна милого!"

Із-за того ненависть, подлість і заздрість та інші пороки. Але природа

І старий вже парубок, багатій Хома запалав пристрасною любовію до Марусі, що кохала Гриця. Та небезпечна любов Хоми іззапланованими інтригами доводять Гриця до смерті, а Марусю до божевілля.

Інтрига й любов, які є провідною думкою п'єси, найшли в особі Курбаса блискучого виконавця. Він показав на сцені ненависть, підлість, жорстокість, себелюбство і лицемірство. Хома у виконанні Курбаса мав усі ознаки українського Мефісто, якого постать була так підкреслена ще в живім образі на сцені.

Хорошими партнерами Курбаса були: Маруся - М. Чернявська, Гриць - М. Бенцаль, Вустя - Т. Бенцалева, Потап - Калин та ін.

І ця п'єса мала ~~успіх~~ великий успіх і була грана кілька разів.

А далі йшла п'єса "Пошились у дурні" в обсаді ролів з Курбасом, Бенцалем, Чернявською, Лопатинським, Калином і Демчуком.

Блискучий діалог Дранка-Курбаса та Кукси-Бенцала, яких судьба обдарувала тільки доньками був шедевром театральної майстерності.

Курбас ставив і одноактні п'єси, як додаток до висвітлюваних кінокартин. Були це комедії: "Як вони женикалися", "Серденьку золотому від серденька щирого" в знаменитій обсаді Курбас та Бенцалева. П'єси Альбіновського "Жартівниця", "Ох та люби двох" і "Хомут та мазниця" До цієї комедії Курбас уложив мелодію.

"Тернопільські Театральні Вечери" давали також концерти, хором керував сам Курбас. На концертах виконувалися народні пісні в обробці Лисенка, Вербицького, Січинського а також деякі вірші Шевченка та Франка покладені на ноти. Ці концерти мали також успіх.

Улюбленцями Курбаса були молоді актори Калин і Лопатинський. Им приділяв він більшої уваги і обділяв їх кращими ролями.

І так Калин виступав в ролі Кандзуби в п'єсі "Сватання на Гончарівці" а пініше в ролі генерала Сорокотисячникова в п'єсі "Суєта", де в низькій голосовій тонації володів глядачами, які послушно держали зв'язок з актором.

Лопатинський грав в одноактній п'єсі "Яблочкикар" і як герой цієї п'єси повторював на один лад: "Ні, не мені творить діла славетні"..

А сам талановитий актор оці "діла славетні" творив на сцені

Та завершенням режисерської і акторської роботи Курбаса у

"Т.Т.В." була поставлена ним п'єса "Чорна пантера і білий медвідь"

В п'єсі цій Курбас обділив ролями переважно молодих акторів, як говорив - не заражених сценічною рутинною. До них зачислив також і актора Миколу Бенцала. П'єса повна психологічних настрок, павз, недо-мовлень, мовчазної гри, міміки і жести. П'єса була наче навмисне на-писана для Курбаса і найшла в ньому хорошого постановника та вико-навця ролі художника Корнія. Обдумана до деталей, дискретна гурто-ва сцена в кафешантані, на фоні якої відбувалася акція і танок апахів в укладі Курбаса, давали постановці п'єси високу оцінку гля-дача. П'єса була поставлена дбайливо. Навіть столики до дії в кафе-шантані були позичені в каз'ярні.

В п'єсі І.Тобілевича "СУСТА", в якій автор надає велике значіння ролі театрального мистецтва... грав весь театральний ансамбль "Т.Т. В." Роль Івана Барильченка грав сам Курбас а відповідане ним з на-сією мистецьке кредо, що потрібна комедія, яка б таврувала сатирою страшною і сміхом крізь сльози сміялася б над пороками, -- підтвер-дили глядачі гримкими оплесками, що довго не втикали.

(В п'єсі цій Курбас призначив мені роль офіціанта. Хоч ця роль є невелика, то я її не злегковажив, бо я мав на увазі слова режисера, що усі ролі і ті найменші є важкі. Тому я заходив до ресторану і при-дивлявся роботі офіціантів, вивчав їх походку, жести і способи пра-вильної подачі їди на стіл. Моя поява на сцені з десертом та сло-ва: "Десерт ставиться просто на столі, так Анкі Анкілович велили" викликали задоволення у глядачів та довготривалі оплески. Навіть Курбас був захоплений моєю грою і зараз за кулісами дякував мені і стискав руки. Так само дякував і іншим акторам, якщо вони мали якийсь успіх.)

Курбас був людиною скромною і любив сам усього доглянути. Бувало, разом зі мною ходив до друкарні, де друкувалися афіші нашого теат-ру і так приготавляв мене до адміністративного керівника театру. Коректу афішів він читав просто такі із набору на друкарському ста-нку.

Після репетицій у нього дома велись балачки на театральні і різні теми. Ми при акомпаніменті гітари співали народні пісні як "Вояв би я бандуру" або циганські романси в російській мові "Отойди не гля-ди! скройся с глаз ты мож".

Тернопільські театральні вечори" -були товариством акторів на кооперативних засадах.Заробітну плату нормував Лесь Курбас,як директор театру,у порозумінні з усіма акторами.Для фінансових розрахунків було обрано на зборах В.Калина та Я.Сенькова.До кінця лютого 1916 року доходи з наших вистав забезпечували щомісячну зарплату акторам. Але далі через відсутність репертуару,Курбас почав ставити одноактивки з концертами Філомени Лопатинської.Співочий репертуар складався з пісень на слова Івана Франка та народних пісень в обробці Лисенка,Вербицького,Леонтовича і Колесси.Лопатинська співала також арії з опер "Запорожець за дунаєм","Кармен","Галька", та польські народні пісні.

Щоб покращити заробітну плату акторів.Лесь Степанович ставив у кіно-театрі "Поділля" одноактні побутові п'єси,як додаток до висвітлених на екрані картин. Успіхом тішились одноактивки: "Як ковбаса та чарка" Старицького,"Медвідь" та"Освідчини" Чехова,в яких Курбас грав і komponував відповідні до них мелодії. Завдяки цим заходам матеріальне становище театру покращало.

Далі з успіхом йшли п'єси Старицького: "Ой не ходи Грицю" Курбас /Хома/,М.Бенцаль /Гриць/.Т.Бенцалева /Устя/; "Циганка Аза"- Аза Ф.Лопатинська,Василь-Курбас, У виставі "Суєта" Карпенка-Карого виступав весь театральний ~~квартет~~ ансамбль.З молодих акторів відзначався В.Калин у ролі генерала Сорокатисячничкова,він низькою голосовою тонацією захоплював глядачів. Овації для акторів і піднесені ім квіти були доказом того,що "Суєта" мала успіх. Пригадую, як Лесь Степанович тільки потирив руки з радості та дякував акторам які сходили зі сцени.

Курбас любив нас акторів,а ми його.Ми любили його за туневську працю над нами-акторами і постановками п'єс і за це його цінили.Курбас не визначався і був жичливим для усіх акторів.Тому то ми,нід Новий рік,зібралися на квартирі у Курбаса і зложили йому новорічне побажання.Ми заспівали йому щедрівку із п'єси "Ой не ходи Грицю та на вечерниці":-"Ходив походив місяць по небу" і подарували йому срібний годинник.Глибоко зворушений Курбас жичив і нам щасливого Нового Року,дякував нам за подарунок та розцілювався з поодинокими акторами.

Курбас добре знав російську мову,читав в оригіналі твори Чехова,Гоголя і Толстого та і нас захожував вчитися мови братнього народу. І ми вчилися.

Хоч "Тернопільські Театральні Вечори" мали великий успіх, несприятливі умови,в яких працював театр,були для Курбаса на довшу мету неприйнятні.Йому врізалась велика сцена,на якій він міг би блиснути своїм талантом,зреформувати театр та надати йому новітнє обличчя. Його манили такі п'єси,як "Єдин цар", "Макбет","Затоплений дзвін", "Йоля" та інш.Про постановку їх він нам бувало розказував.

Нід кінець березня 1916 року Курбас попросив "Тернопільські Театральні Вечери", Запрошений до театру М. Садовського у Києві. Згодом виїхали до Києва Філомена Лопатинська з сином Фаустом. Художній провід "Т.Т.В." Курбас передав у руки Миколи Бенцаля. Поміж нами а Курбасом велося дружнє листування.

А оце баланс піврічної невтомної праці Олександра Курбаса: За цей час дано 60 спектаклів, на які зложилось 13 п'єс, в тім числі 8 одноактних. Це були п'єси: Наталка Полтавка, Сватання на Гончарівці, Ката за селом, Суєта, Жидівка вихрестка, Пошились у дурні, Назар Стодоля; Чорна пантера і білий ведмідь, Ой не ходи Грицько та на вечорниці, Безталанна, Як ковбаса та чарка, Ведмідь, Освідчини, Яблочникар, Мартівниця, Ох та не люби двох, Хомут та мазниця, Як вони женихалися; Перше повмирали потім повінчалися.

Окрім вистав дано декілька концертів у виконанні театрального ко-ру в сполученні з солоспівами артистки-співачки Філомени Лопатинської, яка виконувала енергійні арії із опер "Запорожець за Дунаєм", "Кармен", "Шадам Батерфляй" арії з операти "Циганський барон" та інші.

Актори за прикладом Курбаса вели культурно-освітню роботу поміж солдатами російської армії, поширюючи поміж ними твори Шевченка, Франка та повість М. Горького "Мати", видану за кордоном і заборонену у царській Росії.

Усі п'єси були показані на сцені у реалістичному плані. Любов до рідного театру, півзування про художній рівень ставлених п'єс, пошана поетицького тексту, боротьба зі штампами і неприродністю гри, живе темпо, новітні засоби гри на сцені -- це були характерні ознаки постановок режисера Курбаса О.С.

Та великою заслугою Олександра Степановича було заснування першого стаціонарного театру в Тернополі, який заповнив прогалину в культурному житті західних земель України.

Окрім того "Т.Т.В." виховали кадру піонерів українського радянського театру як: О. Курбас, Ф. Лопатинський, В. Калин, /Молодий театр/, М. Крушельницький "Драматичний театр" в Тернополі в 1920 році -- перший радянський театр на західних землях України. Ян. Бортник, Т. Демчук, С. Зубрицький -- "Театр ім. Франка в 1920 році

і "Драматичний театр в Тернополі в 1920 році. М. Калинівна, А. Герасимович і Л. Міхенко -Драматичний театр " в Тернополі в 1920 р.

" ТЕРНОПІЛЬСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ ВЕЧОРИ", засновані Курбасом існували до серпня 1917 року і набули своє місце в історії українського театру.

30-X-1965 року.

ТЕОФІЛЬ ДЕМЧУК.

MEMO